

26.495

ET 876

ORSZÁGI KÖNYVTÁR

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 75. ÉVF. 2. SZÁM 149—256. I. BUDAPEST, 1959. ÁPR.—JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), **HARASZTHY GYULA**, **KOVÁCS MÁTÉ**,
KÓHALMI BÉLA, **MÁTRAI LÁSZLÓ**, **V. WALDAPFEL ESZTER**

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi tanár, NYILAS MÁRTA, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa, KISS JENŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MÁTRAI LÁSZLÓ akadémikus, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, KOSJÁR MÁRTON egyetemi hallgató, Szeged, SOMKUTI GABRIELLA, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, MILHOFFER ALAJOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TISZAY ANDOR, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, RUDAS KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZABÓ GYÖRGY, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, PÉTER LÁSZLÓ, a szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, TÖKÉS LÁSZLÓ, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, PAPP ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, FRANZ HADAMOWSKY, az Österreichische Nationalbibliothek osztályvezetője (Bécs), V. WINDISCH ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, P. LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FODOR ZOLTÁN, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári osztályának munkatársa, WEGER IMRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, VIZKELETY ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, SCHEIBER MÁRIA, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa, RÁ CZ ARANKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, F. WENDELIN LÍDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ERÉNYI TIBOR, a Párttörténeti Intézet munkatársa, FALLENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, H. IZSÓ LÍVIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum* körút 14–16. Telefon: 134–400.

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

KÓHALMI BÉLA

A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság alatt

A forradalmak történetének ismerői nem szokták számonkérni a forradalmak vezérkarától a hagyománytiszteletet, a történelem nem ismerői azonban igen. A legnagyobb elismerés, amelyet nagy ritkán igazságosan ítélkező konzervatív történészekről — leggyakrabban csak önkéntelen beismerés formájában — várhatunk: annak megállapítása, hogy a forradalom vezérei végrehajtották tömegeik parancsát úgy, ahogy azt a feltörekvő osztály, a népesség többségének szellemi és anyagi jóléte kívánta. A francia polgári forradalom győztes burzsoáziája felszámolta az ancien régime kultúrintézményeit, feloszlatta az akadémiákat és a 22 egyetemet, birtokba vette ezek könyvtárait, de eltelik egy-két év, s a feloszlított egyetemek helyébe új főiskolák, új múzeumok, új könyvtárak létesülnek, kevesebb, az igaz, de az új vezető osztálynak megfelelőbbek, gazdagabbak, könyvanyaggal, laboratóriumokkal jobban felszereltek. Így létesült az új Természettudományi Múzeum (a forradalmi kormány kedvence); a Polytechnikum s az alája tartozó École des Ponts et Chaussées; az új műszaki értelmiség nevelőintézetei; az École Normale Supérieure: a forradalmi szellemű tanítók nevelőintézete; a technológia és iparművészetek főiskolája: a Conservatoire des Arts et Métiers. A régi elveket újra értékelő forradalom tehát a közjó tiszteletben tartásával új tartalommal tölti ki a hagyománytisztelet régi edényét. Párizsban a forradalom kitörésekor 10 nagy könyvtára volt: ezek közül a forradalom csak hármat hagyott meg, a volt királyi könyvtárat, leggazdagabb birtoklóját a francia szellem, a francia nyelv kincseinek, a Mazarin Könyvtárat és a Sainte-Geneviève Könyvtárat. A többinek az anyagából gazdagodtak az új egyetemek és főiskolák könyvtárai. A francia könyvkincs elidegeníthetetlen tulajdona lett a burzsoáziának, és ez ettől a perctől kezdve ennek nemcsak őrzője, de felelős sáfárja is lett.¹ Ilyen nagy lendületű tudomány- és intézmény-politika végrehajtásához évtizedek kellenek, nem elég a forradalmi stílus. El kellett ezt mondani, mert a letűnt rend történészei — nyugodtan nevezhetjük őket az ellenforradalom történészeinek — bírói székük vélt magasságában nemcsak hogy meg nem értik a forradalmi tartalmú hagyománytiszteletet, de tudatosan és szándékosan az általuk megvédett régi rendszerben támadt reform-törekvésekről is meg szoktak feledkezni,

¹ L. még: LABICHE, B.: *Notice sur les dépôts littéraires et la révolution bibliographique de la fin du dernier siècle*. Paris, 1880. — KLAIBER, Ludwig: *Die französischen Bibliotheken in der Grossen Revolution*. Zentralblatt f. Bibliothekswesen. 1949. 7—8. sz. 287—298. l., 9—10. sz. 359—371. l. — KÓHALMI Béla: *Nyolc millió könyv sorsa*. Könyvtárügyi Szemle. 1950. 4. 21—25. l. — Az említett három nagy könyvtár mellé létesült később a dépôt-k anyagából az Arsenal könyvtára.

pedig ezek sem hagyománytisztelők. Ez történik minden forradalom után, és ez történt a Magyar Tanácsköztársaság alatti könyvtári törekvések megítélésében is.

De hogyan is állunk a hagyománytisztelettel nálunk?

A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára

A három nagy könyvtár, az 1919-ben 284 éves Egyetemi Könyvtár (az 1635-ben alapított könyvtár 1770-ben lett könyvtárrá válása évétől nyilvános), a 117 éves Országos Széchényi Könyvtár és a 93 éves Akadémiai Könyvtár a feudális, illetőleg polgári korszakban is tárgya volt átalakító törekvéseknek anélkül, hogy a hivatalos kormányzat valaha is megvizsgálta volna országos nézőpontú tudománypolitika alapján e három intézmény működését. Ilyesmi az első imperialista háborúig nem fordult elő. KOVACHICH Márton György négy évvel az Egyetemi Könyvtár nyilvánossá válása után országos jellegű nyilvános könyvtárrá fejlesztését sürgeti, *egyesíteni akarja* az esztergomi káptalani könyvtárral, és számára a kötelespéldány biztosítását kívánja, tehát olyan egyetemes, összefoglaló jellegű könyvtárat akar, amely egyben nemzeti könyvtár is legyen. A nemzeti könyvtár eszméje azonban csak SZÉCHÉNYI Ferenc ajándékával és az ennek Magyar Nemzeti Múzeummá bővítését kimondó 1808. évi VIII. tc.-kel valósul meg. De a tudomány és kultúra minden igényére kiterjeszkedő egyetemes jellegű könyvtár gondolata SZÉCHÉNYI Ferenc második ajándékával újra felmerül.

A történelem felületes szemlélője — ha csak az alapító SZÉCHÉNYI Ferenc adománylevelét nézi — természetesnek fogja találni, hogy a Nemzeti Múzeum Könyvtára hungaricum-könyvtárnak indult, azaz olyan könyvtárnak, amely elsősorban és főként a magyarországi és magyar vonatkozású irodalom termékeit hivatott összegyűjteni. Ha azonban az alapítónak az alapítványa ügyét tovább vivő cselekedeteit, igazi alkotó szándékát nézzük, azt kell mondanunk, hogy a SZÉCHÉNYI Könyvtár sáfárjai kényelemszeretetből ragaszkodtak a könyvtár fejlesztésében olyan korlátozásokhoz, amelyeket az alapító később maga adott fel második — alapítvány-számba menő — tetteivel. A történész FRAKNÓI Vilmos *Széchényi-életrajzában* ezt írja: Egy időben a „magyar könyvtárral” SZÉCHÉNYI a külföldi irodalmak régi és új termékeinek összeszerzésére is kiterjesztette igyekezeteit. Az 1818. évben — 16 évvel az adománylevél kelte után — 9206 kötet, 6000 drb. rézmetszetből és térképekből is álló gyűjteményt (terjedelemben az első ajándékkal csaknem egyenlően nagy gyűjteményt) ajándékozott az országos intézetnek oly kikötéssel, hogy az mint „segédkönyvtár” külön kezeltesse *oly célból, hogy a nemzeti nyelv, irodalom, történelem és régiségtan művelőit az európai tudományosság kincseinek értékesítésére* (értsd: felhasználására, K. B.) *ösz-tönözve, a nemzeti elfoglaltság és egyoldalúság veszélyétől megóvja.* Ezzel a segédkönyvtárral — írja FRAKNÓI — SZÉCHÉNYI méltó módon tetőzte be művét.²

A Széchényi Könyvtár későbbi állományszervező politikája ennek a feladatnak nem tudott megfelelni; nem lett a nemzet nagy egyetemes, összefoglaló könyvtára. Kényelemszeretet volt tehát vélt „alapítói korlátozással” takarózni. A százados bűn beismerését, az alapító szándékával való szembe-

² FRAKNÓI Vilmos: *Gróf Széchényi Ferenc.* Magyar Minerva 1 (1900) XVII. 1.

helyezkedést sopánkodással kenték el: „Mindenesetre nagy kár, hogy nem fejlesztették ki később olyan egyetemes jellegű nemzeti könyvtárrá, aminővel a nyugati művelt nemzetek mindegyike rendelkezik”.³

A nagy általános, összefoglaló könyvtár eszméje a Tanácsköztársaság kikiáltása évében már *korszerűtlen* volt, ezt az ellenforradalom kritikája alaptalanul kérte számon könyvtárügyünk intézőitől. Nem érdemelték ki a szemrehányást: hogy meg akarták hagyni a „hungarica” fogalmát kiterjesztően értelmezve hungarica-könyvtárnak.⁴ A nagy egyetemes könyvtár eszméje mellett a világ nagy nemzetének egy-egy könyvtára, a British Museum, a párisi Bibliothèque Nationale és a washingtoni Library of Congress elvben még kitartott, de a gyakorlatba ezt már nem tudták átvinni. Nem bírkóztak meg a világ szellemi termelése minden fontos művének megszerzése feladatával. A „mindent befogadás” ellenében maguk szabtak korlátokat, kétféleképpen is: tudományos szelekcióval úgy, hogy a gyűjtést a tudomány szempontjából megőrzésre méltónak vélt írásművekre korlátozták, és leszűkítéssel úgy, hogy beszerzéseikben tekintetbe vették a tudomány nagymérvű specializálódását és az ennek nyomában kialakult szakkönyvtári rendszert. Az országnak századokon át egyetlen nagy általános jellegű tudományos könyvtára, az Egyetemi Könyvtár KOVACHICHÉK idejében valóban az európai tudományosság összefoglaló könyvtára volt, s ezt a rangját — a szűkmarkúan kimért anyagiakkal ésszerűen folytatott gyarapítási politikával — a múlt század derekáiig fenn tudta tartani, de a tudományok differenciálódásával lemondásokra kényszerült. Gyűjtési gondjait az egyetemen képviselt tudományszakok anyagára korlátozta, de már ezek fejlődésével sem tudott lépést tartani.⁵

A Tanácsköztársaság könyvtárügyének vezetői nem is foglalkoztak egy olyan közgyűjtemény gondolatával, amely a nemzeti irányú gyűjtés anyagán kívül összefoglalója lenne az egyetemes tudás java termékeinek, de felvetették egy újságikkben, de nem az *Alapelvekben*, a három nagy könyvtár valami módon való „egyesítésének” kérdését éppen azért, mert az egyetemes, összefoglaló könyvtár gondolata azonfelül, hogy meghaladott eszme, *kis nemzetek* számára megvalósíthatatlan. Egyezségről volt tehát szó: érintetlenül hagyni a Széchenyi Könyvtár hungaricum-könyvtár jellegét, de kialakítani azt a nagy általános könyvtárat, melyhez változatlanul tudományos érdekek fűződnek, hiszen történelmileg úgy alakult ki a helyzet, hogy csak *e három nagy könyvtárunk együtt* alkot ilyen nagy egységet.⁶ DIENES László nyilatkozata ebben a kérdésben a *Vörös Újság* május 29-i számában így szól:

„A legnehezebb probléma a Nemzeti Múzeum Könyvtárának elhelyezése, melynek a Múzeum egyéb részeinek már folyamatban levő likvidációjával együttesen kell elintéződni. A terv szerint a Múzeum épülete egyedül a Könyvtárnak maradna, mellyel egyesítenők egy nagy magyar vonatkozású és szellemű tudományos könyvtárrá az Egyetemi és Akadémiai Könyvtárat. Ez azonban egyelőre igen nagy nehézségbe ütközik, és így a közvetlen jövőre

³ GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*. Magy. Könyvszle. 1924. 16—17. l.

⁴ GULYÁS Pál: *Kommunista könyvtárpolitika*. Bp. 1921. 14—15. l.

⁵ SZABÓ ERVIN—MADZSAR JÓZSEF: *Az Egyetemi Könyvtárról*. Huszadik Század. 1907. II. köt. 964—976. l.

⁶ Érdekes, hogy a három nagy könyvtár egyesítésének „célszerűségét” az ellenforradalmi korszakban vetették fel. MAGYARY Zoltán: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Bp. 1927. 113. l.

kisebb reformokkal kell e tekintetben megelégednünk. Mindenesetre már most egységes terv alapján fogjuk szervezni könyvbeszerzésüket, katalógusaikat és az egész belső adminisztrációt . . .”

A kérdés magja tehát az volt, hogy az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár állománypolitikáját kell összehangolni a Széchényi Könyvtár nemzeti anyagot gyűjtő állományszervező munkájával. Foglalkoztunk tehát azzal, hogy az anyagával egymást kölcsönösen kiegészítő Egyetemi és Akadémiai Könyvtár egymással szorosabb kapcsolatba kerüljön.

Az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelvei c. irat, amelyet a megbízottak munkájuk vezérfonalaként 1919 márciusában állítottak össze, a lényegét fogja össze azoknak a feladatoknak, amelyet egy munkásosztályra támaszkodó hatalom könyvtárpolitikája fontosnak ítél.⁷

Mit tartott fontosnak kimondani az alapelvekről szóló irat? Lényegében azt, hogy a közművelődési könyvtárhálózaton kívül egy nagy szakkönyvtárrendszerre és nagy nemzeti könyvtárra van szükség, hogy csak ezek egyeteme hozhatja létre azt a *magyar igényekhez* szabott Universitas Literarumot, amelynek műhelyeiben a kutató mindent megtalál az ország valamely könyvtárában. Az *Alapelvek* főbb pontjai ezek:

„Fő alapelv: mindenki az egész ország területén lehetőleg könnyen és gyorsan hozzájuthasson a közkönyvtárak útján ahhoz a könyvhöz, amelyre szüksége van. A közkönyvtárak útján kielégítendő könyvszükséglet általában kétféle: 1. az általános művelődés és irodalmi művelvezet kielégítésére alkalmas könyvek szükséglete; 2. a tudományos kutató könyvszükséglete. Olyan könyvtárrendszert kell tehát az országban kiépíteni, mely e kétféle szükségletnek eleget tesz.” „A főalapelv alkalmazásaként Budapesten kiépítendő:

a) egy közművelődési könyvtárhálózat, egy adminisztratív központtal és kerületenként egy, két vagy még több könyvtárral . . .

b) egy szakkönyvtárrendszer, mely számolva az adott lehetőségekkel, a tudományos kutatás könyvigényeit van hivatva kielégíteni minden szakon.”

„Szakkönyvtárrendszerünk felépítésének alapelve, hogy mindenfajta könyvtár legyen, amire szükség van, de ne legyen egy felesleges sem . . .”

Az adott könyvtáráépületi viszonyok között ez alapelv alkalmazása a következő volna:

„1. A mai Nemzeti Múzeum épülete teljesen könyvtári célokra volna átengedendő, s a Nemzeti Múzeum Könyvtára nagy múzeális könyvtárrá volna kifejlesztendő. A magyar nyelvű s magyar dolgokra vonatkozó nyomtatványok teljes gyűjteménye volna, inkább a jövő kutatója és a múlt történetírója számára szóló dokumentum-raktár, mint a jelen élő eszköze. Egyetlen könyvtára volna Budapestnek, mely inkább *őrzi* a könyveket, mintsem használtatja.”

„2. A többi budapesti nagy és kis tudományos könyvtár szakmák szerint összeolvasztandók, illetőleg az épület és felszerelés által legalkalmasabb centrumok körül csoportosítandók. Így legjobb volna az Egyetemi Könyvtárat az Akadémiai Könyvtárral összeolvasztani egy nagy szellemi tudományok könyvtárává (a közgazdaságtudományok kivételével), s ha ez azonnal építkezési nehézségek miatt nem is vihető ki, mindenesetre a legszorosabb kapcsolatba hozandó a két könyvtár, pontosan előírt munkaprogrammal, oly

⁷ Az *Alapelvek*-ből folyó feladatokat 1. a *Könyvtárak a Tanácsköztársaságban* c. íránycikkben. (A Tanácsköztársaság Könyvtárügye, 1919.2—3. sz. 5—6. l.)

módon, hogy a két könyvtár tulajdonképpen egy könyvtár legyen, ha a város két pontján marad is elhelyezve.”

Az *Alapelvek* két fő tézise: 1. a közművelődési könyvtárak és 2. a szakkönyvtárak rendszere helyes, és a *mára* is érvényesnek tekinthető. Más lapra tartozik az elvek alkalmazása. Az *Alapelvek* műfaj jellege hozza magával, hogy nem fejtheti ki, hogyan, miért merült fel ez a gondolat. Nem beszélhetett a két könyvtár gyűjtőpolitikájában érvényesült rivalizálásról, a véletlenek nevezett tervszerűtlenségről, ami a tudósok hagyatékához való hozzájutásban nagy szerephez jutott, a szerzeményezés ésszerűtlen párhuzamoságáról, az egymástól való elszigeteltségről. Az *Alapelvek* egy adott történelmi helyzet okmánya, s a történelmi Magyarország könyvtárügyének ismerője kénytelen elismerni, hogy az itt említett visszás jelenségek ritkulása akkor következett be, amikor az Akadémiai Könyvtár — a század két első évtizedében — csökkentette vagy csökkenteni volt kénytelen szerzeményezését.

Az *Alapelvek* megfontolt voltát jellemzi, hogy „a legjobb volna” fordulatot él, amikor a két könyvtár összeolvasztásáról beszél, és nyomban behelyettesíti a két könyvtár „legsorosabb kapcsolatba hozásával”, „pontosan előírt (közös) munkaprogrammal”. A megbízottak tudatában voltak a terv kivitelének szinte leküzdhetetlen nehézségeivel, csak arról voltak szilárdan meggyőződve, hogy az adott helyzeten változtatni kell. A közös „munkaprogram” lényegében a két könyvtár munkájának összehangolását jelenti, erre utal az *Alapelvek* utolsó szakaszában az *összkatalógus* elkészítésének terve.

„A könyvtári rendszerek (katalogizálás, osztályozás, katalógusok, stb.) egységesítése mellett felállítandó volna egy *összkatalógus*, mely az összes budapesti könyvtárakban található könyvek címeit egy egységes rendszerű katalógusban egyesítené s amely *összkatalógus* minden nagyobb könyvtárban megvolna egy példányban. E mellé szervezendő egy központi könyvtári és bibliográfiai felvilágosító iroda . . .”

Szó van az *Alapelvek*ben arról is, hogy a Nemzeti Múzeum épületét teljesen könyvtári célokra kellene biztosítani. A könyvtár megfelelő elhelyezése kérdésének megoldását a múltban is, a Tanácsköztársaság idején is, a könyvtárral egy fedél alatt levő múzeumi osztályok növekedésével, átcsoportosításával járó problémák bonyolították. A XIX. század elején egyetemes érdeklődésű múzeumként alapított Magyar Nemzeti Múzeum túlnőtt az alapításakor megszabott kereteken. Az eredetileg csak két, 1814-ben három osztályra (könyvtár, régiségtár, természeti tár) tagolódó intézet 1870-ben már nyolc osztályból áll (könyvtár, érem- és régiségtár, képtár, néprajzi tár, állat-, növény- és ásványtár, kézműtani gyűjtemény). A következő harminc év alatt e szakosztályok sorra önálló intézetekké fejlődtek. A tagolódásnak ez a folyamata bontotta szakmúzeumokra a British Museum, a Vatikán, Bécs stb. gyűjteményeit is. Az Országos Széchényi Könyvtár négy osztályra (nyomtatvány-, hirlap-, kézirat- és levéltár), a Régiségtár is további háromra oszlik, a Képtárban és Ásványtárban is egy-egy alosztály alakul ki. A Nemzeti Múzeum így adminisztratív kötelekkel egybekapcsolt szakmúzeumok csoportjává alakult át. A múzeumpolitika természetesen támogatta ezeket a tudományok fejlődésével együtthaladó törekvéseket, de az egyes táruk kiválása (1881-ben az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, 1885-ben a Történelmi Képcsarnokba helyezett arcképgyűjteménye a Képtárnak, 1903-ban az újonnan létesült Országos Magyar Szépművészeti Múzeumba olvasztott Képtár) nem oldotta meg a helyhiányt, nem juttatott terjeszkedésre

területet az Országos Széchényi Könyvtárnak. Ezek a „kitelepitési mozgalmak” — ha egyes tárak problémáit meg is oldották —, nem oldották meg a Nemzeti Múzeum szervezetében megmaradt és önnállósult tárak problémáit. A „kitelepitési mozgalomnak” voltak szép tervei, így SEBESTYÉN Gyulának TISZA István kormányzata alatt született nagy terve. Ez a terv a stockholmi Skansen Múzeum mintájára — de annál sokkal tökéletesebb együttesben — akart a Lágymányoson és a vele szomszédos területeken létrehozni egy múzeum-parkot, „benne a magyarság és a hazai nemzetiségek építkezésének, gazdasági életének, földművelésének, iparának, állat- és növényvilágának, földtani és vízrajzi sajátosságainak múzeumával, a szétszórt ipartörténeti, várostörténeti, néprajzi, állat- és növénytani, ásvány- és őslénytani múzeumok anyagával. A Régiségtárból nagyarányú művelődéstörténeti Nemzeti Múzeumot kívánt volna kifejleszteni a modern muzeológia módszereivel.” A Nemzeti Múzeum jelenlegi palotáját a Könyvtárból alakítandó nagy Nemzeti Könyvtárnak vagy Államkönyvtárnak szánta a terv.⁸ SEBESTYÉN tervét annak idején FEJÉRPATAKY László, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója két igazgatói ülésen is tárgyalta volt; a nagyvonalú tervet az első világháború harmadik évében kirajzolódó bukás jó időre eltemette.

Ezek a múzeumi tervezetek formáltak valóságos darázsfszékke a Nemzeti Múzeumot. És ebbe a darázsfszékbe nyúlt bele a Tanácsköztársaság kormánya által kinevezett múzeumi direktórium is, elkülöníteni akarván a történeti gyűjteményeket a természettudományiaktól, tervezetük további intézkedése lett volna a *Könyvtár kiválasztása a múzeum testéből*.⁹ Ennek a feladatnak a végrehajtását a múzeumi direktórium a könyvtári megbízottak figyelmébe ajánlotta. A proletariátus élethalálharca idején ilyen nagyszabású terv végrehajtását kilátástalannak tartottuk.

Foglalkoznunk kellett azonban a múzeumi átcsoportosításokkal való kísérletezések során olyan igények elhárításával, amelyek az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának „művészi érdekességű” darabjaira vetettek szemet. Az igény a Szépművészeti Múzeum részéről merült fel; megtoldotta ezt 1915. évi letételeinek visszakövetelésével is. Szertelen kívánság volt ez. Valóban helyes volt a megjegyzése e napokban egy múzeumi szakembernek. „Vajjon van-e a világon csak egy Corvin-kódex is, mely nem a könyvtárnak, hanem valamely szépművészeti múzeumnak van a birtokában. És ha történetesen átkerülnének e legnagyobb művészi érdekességű kódexek a Szépművészeti Múzeumba, nem történhetné-e meg, hogy holnap az Iparművészeti Múzeum ostromolná értük a Szépművészeti Múzeumot azzal az elfogadható érveléssel, hogy vannak Corvin-kódexek, amelyek kötése nemesak a szövegnél, hanem a minialásnál is sokkal értékesebbek.”¹⁰

Levéltárosok és könyvtárosok régi vitája: hol van a helye a hagyományos gyűjtési szokások szerint nagy könyvtárainkban is őrzött irattári anyagnak; ez sem maradhatott ki a vitákban gazdag három és fél hónap eseménynaplójából. Általánosan elfogadott levéltártani elveket figyelembe véve, levéltáron valamely hatóság hivatalos működéséből keletkező iratok tömegét értjük. A köztörténeti kutatás azonban az állami levéltár, a helyi;

⁸ L. Lit. 3. db (fol. 15.) Magyar Nemzeti Múzeum kéziratári növendéknapló, 7. (1942.) (Letét a Párttörténeti Intézetben.)

⁹ KENCZLER Hugó: *A Nemzeti Múzeum átszervezése*. Fáklya. 1919. május 11. 5. l.

¹⁰ A 8. sz. jegyzetben említett iratban.

hatóságok, egyházi testületek és hatóságok, külföldi levéltárak csoportjain kívül igényt tart a családi és birtokkezelési levéltárakra is, különösen, ha a család tagjai a történelemben szerephez jutottak. „Némely nagy család levéltára — írja SZEKFŰ Gyula — érték dolgában rögtön a nagy hivatali levéltárak után következnek.”¹¹ E családi levéltárak használata azonban a mindenkori tulajdonos kénye-kedvétől függő volt. A kapitalista rendszerhez tartozó államokban is felmerült a szüksége annak, hogy a műemlék-törvények mintájára biztosítsák a bennük folytatandó kutatást a levéltárak megőrzése, fenntartása és hozzáférhetőségére vonatkozó intézkedésekkel. A levéltárak szocialista szellemű átszervezése egy lépéssel tovább ment, és az 1919. május 15-én kelt 33. számú közoktatásügyi népbiztosi rendelet „a történettudományi kutatás előmozdítása, valamint a forráskiadások egységes irányítása érdekében” elrendelte, hogy a tudományos értékű levéltári anyag lehetőség szerint központosíttassék”. A rendelet 5. §-a egyben arról is intézkedett, hogy „a Nemzeti Múzeum, az Akadémia, az Egyetemi Könyvtár és ezekhez hasonló kultúrintézetek levéltárai az Országos Levéltárba bekebeleztesse.”

Az Országos Széchényi Könyvtár levéltára több mint száz év óta az ÁRPÁD-korig visszanyúló magyar családi levéltáraknak meghitt letéteményese volt: letétként száznál több családi levéltárat őrzött. Anyaguk kezelése kifogástalan rendben történt, igaz, hogy a tartalmi osztályozás, illetőleg csoportosítás hiányában (időrendi alapon kezeltetett) tudományos használatuk nehézkes volt.

A rendelet minden másnak fölébe helyezett szempontja a bárhol föllelhető vagy megőrzött levéltári anyag használhatóvá tétele volt, amibe beleértendő a levéltári anyag *kezelésének korszerűsítése és egységesítése*, de tisztázatlan maradtak történészek, levéltárosok és könyvtárosok régi vitapontjai: hogy valamely családi levéltár „gyűjtemény-e” vagy „magánhatóság működéséből előállott irattár”. Könyvtáraink elsietettnek találták a rendeletet, mert e könyvtárakban a kutatás lehetősége biztosítva volt, viszont a rendelet 4. §-ában körülírt „kijelölendő történeti becsű, vagy egyéb tudományos értékű családi és egyéb magánlevéltárak” kataszterével a rendelet adós maradt. A levéltárakat azonnal nem is volt módjában átvenni az Országos Levéltárnak, amíg az új épület teljesen el nem készül, pedig az adott történelmi helyzetben éppen a nem könyvtárakban őrzött — a 4. §-ban körülírt — levéltárak biztonságba helyezése lett volna sürgős feladat. A rendelet kiadása után a könyvtári megbízottaknak a levéltári ügyek megbízottjával közösen tett előterjesztése jelenti ugyan a levéltár elvi átadását, de kifejti nézeteit a rendelet végrehajtása tekintetében. A levéltár egyelőre a helyén maradt.¹²

Barátságos meggyőzéssel sikerült elhárítani az Országos Széchényi Könyvtár állománya magyar munkásmozgalmi emlékeinek leválasztását. A Munkásmozgalmi Múzeum — később Proletármúzeum — szervezése, gyűjtése munkálataival az 1919. áprilisában kiadott 35. sz. kormányzótanácsi határozat DINER-DÉNES Józsefet, a marxista író, KREJCSI Rezsőt, az Ipar-kamara volt főtitkárát, a marxizmus irodalmának jeles gyűjtőjét és RÉVÉSZ Mihályt, a *Népszava* munkatársát bízta meg. A két első megbízott röviddei

¹¹ SZEKFŰ Gyula: *Levéltárak*. Magyar Z.: A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp. 1927. 336. l.

¹² A két világháború között a családi levéltárak bekebelezése az Országos Levéltárba megtörtént.

a rendelet megjelenése után külföldi megbízást kapott, a szervezés munkáját egyedül RÉVÉSZ intézte, aki e munkakörén kívül a kormányzótanács jegyzője is volt. Evvel a nagy elfoglaltsággal magyarázható, hogy fiatal munkatársai az ő nevében a Széchényi Könyvtár munkásmozgalmi anyagának egyszerű átadását követelték. A Könyvtár a megbízottak hivatalának védelmét kérte, a megbízottak RÉVÉSZ Mihályhoz intézett levele kifejtette a kérés teljesítésének törvénybe és a tudományos kutatás érdekeibe ütköző voltát. A levél után a Proletármúzeum kérésétől elállt. Feljegyzésre érdemes a népbiztosság művészeti és múzeumi megbízottainak mozgékonyására jellemző adat, hogy a megbízottak még április elején közös felhívásban hívták fel a közönség és a könyvtárak figyelmét „a forradalom emlékeinek (jelvények, zászlók, képek, fényképek, szobrok, röpiratok, kéziratok, a forradalom eseményeihez fűződő tárgyak) összegyűjtésére”. Ezt a felhívást *A Tanácsköztársaság könyvtárügye*, a megbízottak hivatalos lapjának első száma is közzétette. A felhívásnak a sajtóban történt közlése után, 1919. április 12-én RÉVÉSZ Mihály hozzánk intézett levélben siet közölni, hogy az így gyűjtendő „anyag feltétlenül a Proletármúzeum gyűjteményéhez tartozik s addig is, míg a Proletármúzeum szervezési munkálatai annyira előrehaladnak, hogy a gyűjtés munkáját átvehetjük, a Proletármúzeum kéri az elvtársakat, hogy a gyűjtést továbbra is folytatni szíveskedjék”.¹³

Az Egyetemi Könyvtár

A három nagy könyvtár közül az Egyetemi Könyvtár volt a tudományos könyvtárak leglátogatottabbja; a tanulás és kutatás kétségkívül legfontosabb műhelye. Régi anyagának egyetemes jellege és a fejlesztés jó hagyományainak ápolása a múlt század utolsó harmadáig nagy vonzóerőt gyakorolt olvasóira. A forradalom előtti évtized sajtója mégis ennek a könyvtárnak a problémáival foglalkozott a legtöbbit, diákolvasói ennek a könyvtárnak a bajait beszéltek meg nyilvános gyűlésen a legindulatosabban. A növekvő igényeket a könyvtár nem tudta kielégíteni, elsősorban a kormányzat szűkmarkúsága miatt. Vezetőinek panaszát nem erősítette fel az egyetem tanácsa sem. A hallgatók létszáma nőtt, de nem emelkedett a könyvtárosok létszáma, a tudományos irodalom növekedésével a szerzeményezés lehetőségei sem emelkedtek. Elhelyezése, helyiségeinek száma — enyhe szóval — teljességgel ki nem elégítő volt.

Az októberi polgári kormány JÁSZI Oszkár személyében kormánybiztost delegált az egyetem élére. Az ő felszólítására a könyvtár dolgozói memorandumba foglalták a könyvtár szolgáltatásainak megjavítását célzó teendőket. Ebben az emlékiratban sűrítve együtt volt több régen elhangzott panasz és kívánság, és felelet a nyilvánosság előtt feltárt panaszokra: 1. az olvasás és tanulás lehetőségének akadályai; 2. a rendszeresség hiánya a tudományos fejlesztésben; 3. az elhelyezésre, helyiségviszonyokra vonatkozó kívánságok; 4. a könyvtári belső munka korszerűbb megszervezésének hiányai; 5. a könyvtár tisztviselőinek magatartására vonatkozó panaszok. A memorandum védekező része kifejti, hogy a könyvtár helyiségviszonyai miatt nem tölthet be egy időben *kettős* feladatot: nem lehet egyszerre tankönyvtár és professzorok és hallgatók kutató műhelye. Az emlékiratnak ez a védekezése tökéletesen helytálló volt. A könyvtári megbízottak hozzá is láttak tan-

¹³ 5902. sz. irat a Párttörténeti Intézet levéltárában.

könyvekkel kellően felszerelt diákolvasók megszervezéséhez. Egy több száz-személyes diákolvasót a Podmaniczky utca 45. számú házban, a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy volt otthonában rendeztek be. A könyvtár kollektívája által összeállított emlékirat minden pontjával egyetértett FERENCZI Zoltán, a könyvtár igazgatója, a dolgozók magatartását illető panaszok jogosságát azonban kétségbe vonta.

1919. április végén a könyvtári megbízottak *végrehajtható reformokra* vonatkozó javaslatokat kértek a könyvtár vezetőségétől. A felszólításra FERENCZI Zoltán és HÓMAN Bálint aláírásával május 11-i kelettel érkezett terjedelmes válasz. Az előterjesztés első hat pontja technikai jellegű kívánásokat tartalmaz (az alagsori raktár talajvíztől való mentesítése, állványokkal felszerelése; az igazgató által kiürített II. emeleti szobák hivatali helyiséggé alakítása; házmesteri és fűtői lakás megoldása; az összes raktárakba s a földszintre villany bevezetése; a hírlaposztály állványátalakítása; telefon, lift stb.). A könyvtár szolgáltatásainak megjavításával foglalkoznak az irat jóval fontosabb többi pontjai. Nem tagadható, hogy a bajokat helyesen ismerték fel. A könyvtárhasználat új rendje (7. pont) meg akarja szüntetni a könyvekre való hosszas várakozást. A könyvrendelések előző nap este 6 óráig adhatók be, a kapun kívül és az egyetem több helyén gyűjtőszekrényeket helyeznek el; a rendelt könyvek másnap délben 2 órától kezdve a kölesönzöben rendelkezésre állanak. Tájékoztató tábla (8. pont) fogja közölni az olvasó és kutató közönséggel, hogy mindenféle kérdésben szakszerű felvilágosítással a könyvtár mely előadója szolgál, a panaszokat a vezetője de. 9—2 óra között hallgatja meg. Kéri a memorandum szakelőadók kinevezését (9. pont). „Kívánatos — írja —, hogy az Egyetemi Könyvtár tudományos jellegére való tekintettel minden tudományszak szakképzett tisztviselőjével rendelkezzenek.” Ezek feladata a szakirodalom figyelemmel kísérése, javaslattevés szakkönyvek beszerzésére és felvilágosítás nyújtása. A könyvtár vezetősége ígéri, hogy legközelebb kimutatást fog beterjeszteni azokról a tudományszakokról, amelyeknek előadója nincsen. Azt javasolják, hogy ilyen szakképzett egyének hirdetés vagy pályázat útján kerestessenek. Az emlékirat legérdekesebb része az Egyetemi Könyvtár szakrendszeréről szól (10. pont). „Az Egyetemi Könyvtár szakrendszere gyakorlati célokat nem szolgál, könyvtártani szempontból tehát értéktelen. Ezt vagy új, a tudomány mai állásának megfelelő szakrendszerrel kell pótolni, vagy legalább egy jó realkatológussal kiegészíteni, hogy a kor kívánalmainak megfelelhessen. E meggyőződéstől áthatva elhatároztuk az Egyetemi Könyvtár szakrendszerének gyökeres átdolgozását. Jól tudjuk, hogy nagy fába vágjuk fejszénket, mert a szakrendszer átdolgozásával együtt jár az egész könyvállomány új szakozása és számozása, új szakszerű felállítás, az összetartozó könyvek (kötetek, részek) egyesítése, továbbá új szakcímár szerkesztése, a betűrendes címár revíziója és átszámozása, végül az olvasó és kutató közönség használatára szolgáló külön betűrendes címár készítése. Mindez több évre szóló terjedelmes munka, melynek teljes programját és részletes költségvetését legközelebb fel fogjuk terjeszteni. Az Egyetemi Könyvtár vezetősége. Hóman s. k. Látta Ferenczi s. k.”¹⁴

A könyvtár vezetősége kétségkívül olyan lelkiismeretességgel foglalkozott a reform ügyével, ahogy ez az ország legrégebb tudományos könyv-

¹⁴ Egyetemi Könyvtár irattára 493/19. sz.

tárához méltó, de túl sokat kaptunk. Mi *végrehajtható* reformokra — lehetőleg gyorsan végrehajtható reformokra — vonatkozó javaslatokat kértünk, és legalább egy évtizedre szóló reformterv körvonalait kaptuk. Kevesebb több lett volna, hiszen a vesztes háborút végigszenvedő, leszegényedett, az imperia- lista hatalmak által létében fenyegetett ország kormánya nem vállalhatta nagyszabású reformok költségeit. Beértük volna az olvasók számára könnyen hozzáférhető betűrendes katalógus megalkotásával, az olvasótermi segéd- könyvtár alapos revíziójával és új katalógusának elkészítésével, alapos raktár- revízióval, együtt azzal, amit a könyvtárhasználat (a kölcsönzés) új rend- jéről s a szakelődókra támaszkodó felvilágosító szolgálat bevezetéséről el- fogadható módon javasolt a memorandum. Jó jelnek tartottuk mégis; szakítás volt az elavult rendszerezéssel, ósdi szabályzatokkal, a nehézkes kölcsönzési rendszerrel. Egy lépés volt az egészségesebb könyvtári élet kialakulása útján, hiszen a szakelődők kollektív munkája felvetette volna a tudomány érdekeit szolgáló céltudatos fejlesztés, tehát nagy könyvtáraink együttműködésének szükségét. A könyvtár vezetősége érezte is, hogy túl lőtt a célon, hogy amire vállalkoztak, hatalmas feladat. Tíz napra rá (május 22-i kelettel) újabb fel- terjesztést készítettek az új címtár és szakrendszer ügyében. Ezt írták: „Az új szakrendszer és címtár helyes megoldása elválaszthatatlanul egybe- kapcsolódik a könyvtárárpület kibővítésének feladatával. Éppen ezért a reformmunkálatok terveinek kidolgozását arra az időre halasztottuk, amikor a kormány részéről határozott ígéretet kapunk arra nézve, hogy az elhelyezés kérdése a szomszédos házak hozzákapcsolása által végleg megoldáshoz jut.” — Ez természetesen meglepő fordulat, amit még érdekesebbé tesz a fel- terjesztés következő pár sora: „Mivel azonban a közoktatásügyi népbiztosság csoportvezetőjétől (KÁRMÁN Tódortól, akivel a könyvtár megbízottai május 11-i javaslatukat megbeszélétek) azt a határozott utasítást kaptuk, hogy a közönség részére egy, a jelenlegi betűrendes törzskatalógustól különálló betűrendes címtár elkészítését haladéktalanul kezdjük meg, már most foglalkoznunk kell az általános (raktár-)revízió, az új szakrendszer és új címtárak kérdésével.”¹⁵

A továbbiakban kifejtik, hogy ez kétféleképpen történhetik: 1. Le- másoltatják a régi törzskatalógust, de ennek 1899 előtti címleírásai hiányosak és hibásak. 2. Helyesebb volna a másik eljárás: teljesen új katalógusok (új betűrendes törzskatalógus; olvasók használatára szolgáló betűrendes katalógus, új szakrendszer alapján új sakkatalógus és helycímtár) készítése, a könyvek kézhezvétele alapján. (Számításuk szerint 30 ember naponta egyenként 30 művet katalogizálva 2 és ½ év alatt készülne el vele.) Ez a munka is ésszerűtlen volna általános raktár-revízió nélkül. De — teszik hozzá újból — „tökéletes megoldás csak a könyvtár új elhelyezésével képzel- hető el.”¹⁶ Pedig az előterjesztés további javaslataiból kiderül, hogy igen fontos előmunkálatok elvégezhetőek volnának a helyiség kérdés megoldása nélkül is, és már ezek is alkalmasak arra, hogy az elavult katalógusrendszer felfrissüljön. Például: 1. Elkészíthető az olvasók számára az 1899 után

¹⁵ A raktár-revízióból előálló hiánylista keresett értékes könyvek, kéziratok visszaadásának sürgetését vonta volna maga után. A könyvtárügyi megbízottak rende- lete a hátralékos olvasók ellen (1919. április 2. *A Tanácsköztársaság könyvtárügye*, 1919.1. 3. l.) nagy segítséget jelentett a könyvtáraknak. L. TÓTH András: „Holt” *kéziratgyűje- mények élete*. Magy. Könyvszle. 1958. jan.—márc. 46. l.

¹⁶ Egyetemi Könyvtár irattára 554/19. — 1919. május 22.

szerzeményezett anyag betűrendes katalógusának másolata, mert ennek az anyagnak a címléírása a szakszerű követelményeknek megfelel, sőt készíthetők erről az anyagról rövid címléírású cédulák nyomdai úton (féloldali nyomással) több példányban, az új tárgyszó-katalógus, az új helykatalógus és a majdani új szakrendszer szerinti szakkatalógus számára. Mindenképpen végrehajtható az általános raktár-revizíó, ennek eredményeképpen a hiányjegyzék és a pótlandók listája, a folyóiratok katalógusa, végül a majdani megszülető új szakkatalógus jelzetei ideiglenesen rávezethetők a régi törzscédulákra addig is, míg a könyvek új szakok szerinti felállítása a kibővített épületben lehetségessé válik. Az újrafeldolgozás munkálatai lecsökkenthetők továbbá úgy is, hogy elsősorban a könyvtár leghasználtabb szakjai (államtudomány, jog, történelem, filozófia, esztétika, modern filológia) kerülnének sorra. Látnivaló, hogy többrendbeli előmunkálat megkezdhető lett volna költségek befektetése nélkül addig is, amíg az új szakrendszer dolgában egymás közt megegyezésre jutottak volna, hiszen a könyvtár létszámemelésben is részesült. Ehelyett úgy állították fel a tételt, hogy az előmunkálatokat megelőzve, biztosítsák számukra a 30 főiskolai, részben középiskolai képzettségű munkaerő, akiket négy héten át betanítottak volna, 9 segédmunkás, megfelelő dolgozó helyiségek, az íróanyag (600 000 törzscédulához szükséges 18—20 000 ív finom hollandi meritett papír, 600 000 nyomdai úton előállítandó cédula papírja, naplók, 2000 tok, 1 800 000 kartonlap, 1800 fiókos szekrény). Mindez előre, a kellő előkészítés, kidolgozott tervek, szabályzatok nélkül. A munkálatok megkezdését július 1-re helyezték kilátásba, amennyiben az itt elsorolt előfeltételek sürgősen megvalósulnak, a szükséges összegek kiutalására felhatalmazást nyernek, s az említett 18—20 000 ív famentes hollandi papírt megkapják. Az „előfeltételek” legsúlyosabbika — helyesen: a legköltségesebbje, — nem is a valóban nem csekélység számba menő irodai felszerelés, hanem az épület kérdése volt. Megoldási módnak nemcsak azt ajánlották, hogy a jelenlegi épület átépíttessék; kibővítés céljából kérték hozzá a ferencendiek házának a könyvtár felé eső részét, a Reáltanoda utcai szomszédos, valamint az állam tulajdonában levő Szép utcai szomszédos ház kisajátítását. Ez példátlanul költséges terv volt. Ilyen nagyméretű átalakításokat könnyen megvalósítható, az olvasók és kutatók szempontjából azonban mérhetetlenül fontos belső reformok előfeltételül megszabni: a reformok minden módon való elodázása szándékának látszatát keltette fel. Vesztese e magatartásnak a magyar tudományos élet lett. A rákövetkező két és fél évtized alatt — a felszabadulásig — katalógusreformról szó sem esett a könyvtárban. A különböző memorandumokban tett ígérek közül mindössze a könyvtár olvasótermi segédkönyvtára címjegyzékének orvostudományi része készült el; imprimált és cenzurázott példányát július 18-án mutatták be a Szellemi Termékek Országos Tanácsának a papír kiutalása céljából.

Az Akadémiai Könyvtár

A Tanácsköztársaság kormánya a régi Akadémia működését felfüggesztette, a megbízottak ennél fogva az Akadémia újjáalakításáig tartózkodtak mélyreható reformok kezdeményezésétől. A főtitkári tisztelet ebben az időben HEINRICH Gusztáv irodalomtörténész töltötte be, könyvtáros a kiváló bibliográfus, HELLEBRANTH Árpád volt, az összekötő tisztjét a meg-

bízottak hivatala és az Akadémia Könyvtára között TRÓCSÁNYI Zoltán látta el. Az Akadémiai Könyvtár helyének kijelölése, funkciójának korszerűbb kialakítása nagy gondot okozott a megbízottaknak. A közel száz éves Akadémiai Könyvtár régi anyaga egyetemes jellegű. Könyvkincseinek változatossága másik két nagy könyvtárunkéval össze sem hasonlítható. A történész TELEKI József 30 000 kötetes könyvtára, KRESZNERICH akadémikus könyvritkaságokból álló gyűjteménye, MARCZIBÁNYI Livius földrajzi könyvtára, a három BATHYÁNY középkori és újkori kéziratának gyűjteménye, a bibliográfus SÁNDOR Istvánnak régi magyar könyvtára, a WESZERLE és JANCsó Imre könyvtár ősnymtatványai, BUGÁT Pál finn kéziratai, PULSZKY Ferenc archeológiai könyvtára, HADIK Gusztáv térképgyűjteménye, SZILÁGYI Dániel és KAUFMANN Dávid keleti kéziratai, KATONA Lajos irodalomtörténész könyvtára, HERNÁDI Mór román filológiai anyaga, DUKA Tivadar indiai irodalmi, szanszkrit és tibeti nyelvtudományi gyűjteménye, SISKOVITS Tamás, a matematikus KÜRSCHÁK József könyvtára, VÁMBÉRY Ármin hagyatékából 700 keleti kézirat, KUGLER János jogtudományi könyvtára, HERMAN Ottó levelezése és a KOSSUTH-könyvtár megvásárlására vonatkozó levelezés és végül, de nem utolsónak RÁTH György rendkívüli értékű, unikumokban gazdag régi magyar könyvtára vagy a gyűjtő ajándékából, vagy egy mecénáz áldozatkészségéből jutott a könyvtár birtokába. Változatosabb lista alig képzelhető el. Ilyen szerteágazó irányú gyűjtemény tervező továbbfejlesztéséről természetesen szó sem lehetett. Céltudatos könyvbeszerzés tekintetében a három nagy könyvtár között az Akadémiai Könyvtár állott a leggyengébben.¹⁷ Merész tervezetésnek a kis személyzettel, szűk helyen, összezsúfolt könyvanyaggal dolgozó könyvtárban aligha lehetett helye. Mindössze arról lehetett szó, hogy a pazar kincseket feltáró munkán javítsunk, vagy pontosabban: hogy a feltáró munka egyáltalában megkezdődjék. Terveinknek egyik közelebb megvalósítható pontja volt: tágabbra nyitni a könyvtár kapuit; távolabbi célunk: megvalósítani az Egyetemi Könyvtárral való szorosabb együttműködés módjait, előkészíteni az eszmei egyesítés műszerét: a két könyvtár egymást sokban kiegészítő anyagának közös katalógusát.

A kaput tágabbra csak teljesen rendezett, nem nagy hátralékkal birkózó könyvtár nyithatja. Aki belenézett az Akadémiai Könyvtárnak a forradalmat megelőző 25 évének történetébe, meg kellett hogy győződjön arról, hogy a könyvtár a rendezést (teljes leltározás, betűrendes és szakkatalógus céduláinak elkészítése stb.) az elmúlt negyedszázad alatt a létszám-minimum alatt álló személyzettel el sem végezhette. Roppant értékes kéziratárának rendezését csak 1905-ben kezdte el, és 1919-ig be nem fejezhette, a nyomtatványok feldolgozásában hihetetlen nagy hátralékai voltak. A könyvtár alaposabb rendezését HELLER Ágost, a rendkívül szorgalmas és lelkiismeretes fizikus-könyvtáros a 90-es évek közepén kezdte el. A főtitkár 1901-ben HELLER Ágost munkájáról szólva azt jelenti, hogy „hat évvel ezelőtt még a könyvtár katalógusa nagyon hiányos volt. Nagy osztályok, mint a teológia, a keleti és szláv irodalmi osztályok teljesen rendezés és lajstromozás nélkül voltak. A Trattner-házból az Akadémia palotájába költözéskor hatalmas könyvhalmaz keletkezett”. 1900-ban 53 álló szakcsoportban 62 238 mű volt rendezett állapotban, katalógusokban feltárva. A feldolgozás csiga-lassúságú volt.

¹⁷ L. DIVALD Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei.* Bp. 1917. 93–98. l. — és: *Akadémiai Értesítő*, 1900–1918. évf.

Húsz év után — ha a tényleges helyzetet feltáróan őszinte lett volna a jelentés — még mindig azt jelenthette volna a főtítkár, hogy a katalógus hiányos, mert az elmúlt két évtizedben (1900-tól 1919-ig) a rendezett szakokba — mint feldolgozott gyarapodás — csak 51 084 mű került,¹⁸ pedig a könyvtár *tényleges gyarapodása* ez idő alatt (vétél, kötelezpéldány-juttatás, ajándék és csere útján) 186 520 művet tett ki. A gyarapodás feldolgozása tekintetében ekkora lemaradást egyetlen nagyobb könyvtárunkban sem találtunk. A vétél útján szerzett könyvanyag (az évi gyarapodás 5%-a), az ajándékozás és az akadémiák és tudományos társulatokkal való élénk csere eredményeképpen előálló gyarapodás (2, illetőleg 8%) feldolgozása még valahogy lépést tartott, de nem birkózott meg a kötelezpéldányok feldolgozásával, ez pedig 85%-át tette ki a könyvtárba évente beáramló anyagnak. Csodálkozva olvassuk viszont a könyvtári beszámolókból, hogy feldolgozták az iskolai könyveket, ami valóban nem akadémiai könyvtári feladat.

A könyvtári forgalom a még így is rendelkezésre álló nagy és értékes anyag ellenére (1919-ben 112 822 volt a rendezett szakok körébe tartozó művek állománya) igen alacsony volt: az olvasók száma évente 20 év átlagában 4800, a kölcsönzőké 164.

A kéziratár forgalmáról csak a rendezés elkezdése utáni negyedik esztendőben (1909) kapunk adatokat a könyvtári beszámolóban. Szembetűnő, hogy a kéziratok anyag feldolgozásában való előrehaladással együtt stabilizálódott a kéziratárat használó kutatók és intézmények száma. Értékes hagyatékok voltaképpen a kéziratár 1905-ben megkezdett rendezése során kerültek napfényre. 1905-ben a KNAUZ- és CHASSIN-hagyaték, 1907-ben a HUNFALVY- és BUDENZ-levelezés és a keleti kéziratok lajstromozása fejeződött be, utóbbit KÉGL Sándor levelező tag néhány éven át szívességből végezte. Rendezetlen könyvtárban mindig akad felfedezni való. Akadt bőven az Akadémia Könyvtárában is. 1918-ban a kéziratár óre (MÉSZÖLY Gedeon) a rendezés eredményeként az ismeretlen anyagból tette ismertté a legrégebb magyar végrendeletet (1524) és a legrégebb magyar ritmikus ráolvasást (1514—16), megtalálta a legrégebb szerelmi tárgyú drámát (1647) és ISTVÁNFY Miklós latin költeményeit, de ezeket és sok más rejtett kincset a feldolgozó munka már jóval korábban feltárhatta volna. A szigorúan vett levéltári anyag az Akadémia igazgató tanácsának hozzájárulásával már 1901-ben átadatott az Országos Levéltárnak. Így kerültek át Budára a kéziratárban őrzött régi kancelláriai és belügyminiszteri irományok. Fájdalomdíjul az Akadémia néhány éven át évi 2000 Koronát kapott a kormánytól. Az Akadémia ezt a pénzt diplomatáriumok és monumenták vásárlására fordította. A megvásárolt művekről évente jegyzékben számol be az *Akadémiai Értesítő*, a könyvtáros pedig — HELLER utódja: HELLEBRANTH Árpád — könyvben foglalja össze ezt a forrásgyűjteményt.¹⁹

Az Akadémiai Könyvtár irattárának 1919-ből megmaradt anyagában nyomát sem találjuk a reformokra való felkészülésnek. Találtunk benne HEINRICH Gusztáv kezeirásával, kutatók részére kiállított engedélyeket, mert a kéziratárban való kutatás engedélyezését az elfoglalt főtítkár magának tartotta fenn. Így kapott engedélyt a kutatásra HATVANY Lajos a KERTBENY-

¹⁸ A főtítkár jelentése a könyvtár állományának közlésekor csak művekről tesz jelentést, ezért minden adatunk csak művekről szól.

¹⁹ *Diplomatáriumok és monumenták az Akadémia könyvtárában*. Bp. 1909.

levelek, SZABÓ Dezső tanár és író a FESTETICH-családra vonatkozó kéziratí anyag tanulmányozására és felhasználására. A könyvtár ujjaszervezésére vonatkozó feljegyzéseknek az irattárban nyoma sincs, pedig átszervezésre vonatkozó javaslatokat a megbízottak az Akadémiai Könyvtártól is kértek. TRÓCSÁNYI Zoltán a javaslatok elkészítésére két hónapi időt kért; betérjesztésüket a nyári szünet utánra ígérte. A könyvtár használhatóságának fokozásáról addig is, amíg a nagyobb szabású reformok ideje elérkezik, nem mondtak le a megbízottak. Erről tanuskodik a megbízottak két intézkedése. Július 7-én 616/9. szám alatt utasították az Akadémia Könyvtárát, hogy kölcsönzési rendjét idomítsa az Egyetemi Könyvtárban meghonosított új könyvtárhasználat rendelkezéseire, július 14-én arra hívják fel a könyvtár vezetőségét, hogy a nyári szünet alatt se szüneteljen a kölcsönzés, erre a célra ügyeletes szolgálat bevezetését kívánják. Július 25-én (766. sz.) újból arra kérik fel a könyvtár vezetőségét, hogy a könyvtár használatának fokozása érdekében teendő intézkedésekről (nyilvántartás, használat új rendje, reference szolgálat és a könyvtár anyagi és személyi szükségleteiről) terjesszenek fel javaslatokat.²⁰ Készséggel állt a könyvtár a megbízottak rendelkezésére akkor, amikor a könyvtár birtokában levő duplum-anyag jegyzékét és a nélkülözhető duplumok beszállítását kérték. „A több ezer kötetre rúgó duplum-anyagot — írták —, melyekről katalógust a csekély számú könyvtári személyzet nem készíthetett, ha elvételük iránt intézkedés történik, azonnal átszállítjuk.” Arról is küldtek értesítést a megbízottaknak, hogy SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtárából* is vannak még átengedhető példányaik.

Az Akadémiai és az Egyetemi Könyvtár tervezett együttműködésének előkészítésére a megbízottak BALOGH József tanárt nevezték ki. BALOGH József feladata lett volna, hogy javaslatot készítsen a két könyvtár szerzeményezésének egybehangolásáról, gyűjtőkörök elhatárolásáról, s végül katalógusaik egyesítéséről. Munkahelyéül az Egyetemi Könyvtár jelöltetett ki; BALOGH József azonban visszaélt a bizalommal, szolgálatát húzódozva kezdte el, szabadságkérését minduntalan megújította. A Tanácsköztársaság leverése után nyomban titkára lett annak az országos bizottságnak, mely a fehér terror kezére dolgozva, összegyűjtötte a Tanácsköztársaságra vonatkozó adatokat. A bizottság hosszú nevének akkoriban szállóige-szerű rövidítése ez volt: TAGYOB.*

BÉLA KÓHALMI: DIE DREI GROSSEN BIBLIOTHEKEN UNGARNS WÄHRENDER RÄTEDIKTATUR 1919

Ein Kapitel aus einer historischen Monographie über die Geschehnisse auf dem Gebiet des Bibliothekswesens in Ungarn während vier Monate des Jahres 1919 (vom 21. März bis zum 2. August). Dieser Abschnitt betrifft folgende drei Bibliotheken: die Széchényi-Bibliothek des Nationalmuseums (heute: Nationalbibliothek Széchényi), die Universitätsbibliothek in Budapest und die Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Pläne der politischen Beauftragten für das Bibliothekswesen, ihre Bestrebungen durch Koordinierung der Bücheranschaffungspolitik und Herstellung eines Sammelkataloges: die „ideelle Vereinigung“ der drei grossen Bibliotheken zu erreichen, um dadurch für das Land die grosse allgemeine Bibliothek zu schaffen. Vorschläge über durchführbare Reformen im Interesse der Aufschliessung der Bücherbestände und einer wahrhaften Öffentlichkeit.

²⁰ A Magyar Tudománycs Akadémia könyvtárának 1910. évi irattára.

* Fejezet a szeiző *A Könyvtárak a Tanácsköztársaság alatt* c. készülő könyvből.